

- Гаврилюк М.Н. Изменения численности орлана-белохвоста на территории Украины в XX ст. и возможные их причины // Беркут. - Т. 13. - Вип. 2. - 2004. - С. 205-225.
- Горбань И.М. Кулики - кандидаты в Красную книгу Украинской ССР // Информационные материалы рабочей группы по куликам. - Магадан, 1990 а. - С. 36-37.
- Горбань И.М. Об учетах численности и некоторых особенностях экологии белых аистов на западе Украины // Аисты: распространение, экология, охрана. - Минск: Наука і тэхніка, 1990 б. - С. 80-84.
- Горбань И.М. Изученность и попытки оценок численности черного аиста на Украине // Аисты: распространение, экология, охрана. - Минск: Наука і тэхніка, 1992. - С. 184-194.
- Горбань И.М. Стан і моніторинг торфових боліт на Львівщині // Шляхи покращення збереження торфових та інших боліт України. - К., 1999. - С. 33-37.
- Горбань І. Рідкісні та зникаючі види птахів Шацького національного природного парку // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. - Вип. 29. - 2002. - С. 127-137.
- Літописи природи Шацького національного природного парку. - Т. 1-20. - Світязь, 1988-2009.
- Писанець Є. Земноводні України (посібник для визначення амфібій України та суміжних країн). - К.: Видавництво Раєвського, 2007. - 192 с.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. - М.: Наука, 1990. - 727 с.
- Татаринов К.А. Звірі західних областей України. - К., 1956. - 188 с.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. - К., 2002. - 416 с.
- Химин М.В. Фауна хребетних *Vertebrata* природних заповідників та національних природних парків Волинського Полісся // Наук. вісн. Волинського державного університету ім.Л. Українки. За мат-лами I міжнар. наук.-практ. конфер. "Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрями розвитку". - № 11. - Ч. 2. - Луцьк: РВВ "Вежа" ВДУ, 2007 а. - С.185-192.
- Химин М.В. Хребетні тварини природних заповідників та національних природних парків Західного Полісся // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Зб. наук. праць №4. - Луцьк: РВВ "Вежа" ВДУ, 2007 б. - С. 250-264.
- Химин М.В., Химин Л.І. Хребетні тварини природних заповідників та національних природних парків у межах Західного Полісся // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-річчю Рівненського природного заповідника (м. Сарни, 11-13 червня 2009 року) / Ред. кол. Будз М.Д. та ін. - Рівне: ВАТ "Рівненська друкарня", 2009. - С.607-615.
- Царик Й., Горбань І., Горбань Л., Закала О., Леснік В., Шидловський І., Сребродольська Є., Смельянова І., Костюк О., Шкаран В., Сенік М. Хребетні в зооценозах Західного Полісся / / Природа Західного Полісся та прилеглих територій: Зб. наук. пр. / Відп. ред. Ф.В. Зузук. - Луцьк: РВВ "Вежа" ВДУ, 2004. - С. 192-196.
- Шацьке поозер'я: характеристика абіотичних і біотичних компонентів екосистем / За ред. Й.В.Царика. - Львів: Євровіт, 2008. - 216 с.
- Шкаран В. Характер весняної міграції птахів в околицях Шацького біолого-географічного стаціонару // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біологічна. - Вип. 39. - 2005. С. 125-134.
- Srebrodolska Y., Dykuu I. Bat fauna of the Shatsk National Natural Park // Abstract of the III International Conference "Bats of the Carpathian Region" (Rachiv, Ukraine / Novitates Theriologicae. - 2000. - Vol. 1 (4). - P. 48-49.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК ХХІ СТОЛІТТЯ ДЛЯ БОТАНІКІВ ТА ПРИРОДООХОРОНЦІВ

О.М. Байрак
Центр "Екополіс"

Рецензія на:

Андрієнко Т.Л. Комахоїдні рослини України.
К.: Альтерпрес, 2010. 80 с.

Світ рослин, що оточує людину – дивовижний. І це тому, що рослини мають безліч пристосувань у будові до найрізноманітніших умов існування. Особливий вигляд як результат адаптацій до незвичайного способу живлення мають комахоїдні рослини, яких у флорі України лише 11 видів. Більшість із них нині зрідка зустрічаються на сфагнових, осоково-гіпнових болотах і у водоймах. А щоб побачити комахоїдні рослини у природних ценозах, потрібно бути обізнаним, у яких умовах вони зростають, і який мають вигляд. Отже, "відшукати" рослини-хижаки, здебільшого мініатюрні за розмірами, можуть насамперед, фахівці-ботаніки або допитливі натуралісти.

У становленні майбутніх професійних ботаніків вагому роль відіграють учителі, які проводять перші "уроки серед природи". Мова іде не про школярів, а про студентів, магістрів, і аспірантів. Таким талановитим наставником, який не шкодує часу для формування справжніх ботаніків, є автор рецензованої книги – відомий вчений-ботанік, доктор біологічних наук, професор, завідувач лабораторією наукових основ заповідної справи Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України Тетяна Леонідівна Андрієнко. Саме вона вперше показала мені і молодим полтавським дослідникам під час експе-

дицій на Полтавщині – і альдрованду, і пухирник. Її уроки серед природи завжди мали дуже високу ефективність – ті види рослин, які вона показувала і розповідала про їх особливості, запам'ятовувалися назавжди.

Книга Т.Л. Андрієнко "Комахоїдні рослини України" є вагомим підсумком досліджень самого автора і сучасних ботаніків комахоїдних рослин на території України за останні 50 років, значно доповнює інформацію про них як видів, що занесені до Червоної книги України та багатьох регіональних списків.

Після вступу, в якому так переконливо вказано про наукову і навчальну мету книги, автор пропонує читачеві знайомство із комахоїдними рослинами світової флори. Цей розділ розпочинається оглядом історії вивчення комахоїдних рослин, в якому автор акцентує увагу на значення досліджень відомих вчених – Чарльза Дарвіна (книга "Insectivorous Plants", 1875), аналіз якої з позицій подальших наукових спостережень здійснив академік М.Г. Холодний (1938, 1948). У своїх працях він наводить поділ комахоїдних рослин за характером пристосувань для вловлювання комах на три групи, яким і донині користуються ботаніки. Цікаво, що різні типи пристроїв-уловлювачів не залежать від положення рослини в систе-

мі. Тому, наприклад, у родині пухирникових є представники всіх трьох груп, в родині росичкових – двох. Втім, процеси відловлювання і перетравлення комах потребують подальших сучасних досліджень на стиці анатомії, фізіології, біохімії рослин. Дотримуючись систематичного принципу, автор подає опис найбільш цікавих за особливостями будови вегетативних та генеративних органів, розмноження, “механізмів полювання”, умов зростання видів, поширених в умовах різних континентів. Читачі дізнаються про деякі представники роду росичка, зокрема про росичку гігантську (Австралія), р. капську (ЮАР), р. лопатчасту (Австралія. Нова Зеландія), венерину мухоловку (Північна Кароліна, США), роголист лузитанський (Іспанія, Португалія, Марокко), про тропічні епіфітні види з роду *Utricularia* (пухирник бруньколистий, Бразилія, вологолюбні наземні безкореневі – з роду генлісея, чагарникові ліани з роду непентесів та ін. При цьому автор зазначає ті види, які вдалося культивувати в умовах оранжерей ботанічних садів (росичка капська, непентес). Розмаїття форм, розмірів, яскравих квітів комахоїдних рослин тропіків і субтропіків викликає здивування, захоплення і у професійних ботаніків, і у пересічного читача. Така варіабельність ознак комахоїдних рослин є результатом формування адаптацій у різноманітних умовах існування і є яскравими прикладами алогенезів.

Особливу наукову цінність має основний розділ книги “Комахоїдні рослини у флорі України”, оскільки матеріал, викладений у ньому, є результатом багаторічних власних флористичних, геоботанічних, созологічних досліджень автора на території українського та суміжних частин білоруського, російського і польського Полісся. У розділі наведена загальна характеристика біоморфологічних та хорологічних особливостей родини пухирникових (*Lentibulariaceae*): родів товстянка (*Pinguicula*) та пухирник (*Utricularia*) та родини росичкових (*Droseraceae*): родів росичка (*Drosera*) та альдрованда (*Aldrovanda*). Для родів також вказано механізми “відловлювання” комах та їх “перетравлення”, пояснено походження назви рослин (як українську, так і російську). Детальний опис 11 видів комахоїдних рослин (*Pinguicula bicolor*, *P. alpine*, *P. vulgaris*, *Utricularia australis*, *U. bremii*, *U. intermedia*, *U. minor*, *Aldrovanda vesiculosa*, *Drosera intermedia*, *D. longifolia* (*D. anglica*), *D. rotundifolia*) включає відомості про будову вегетативних та генеративних органів, загальний ареал, поширення та еколого-ценотичні умови на території України, стан чисельності популяції у польському регіоні (в т.ч. при наявності даних поза межами України у порівняльному аспекті) та заходи охорони (перелік існуючих природно-заповідних територій та перспективних місць). В окремих локалітетах Правобережного Полісся виявлено гібрид росички круглolistої з росичкою довголистою – *Drosera x obovata* Mert & W.D.I. Koch. Для 5 видів (*Utricularia intermedia*, *U. minor*, *Pinguicula bicolor*, *Drosera intermedia*, *D. longifolia*) наведені картосхеми поширення в Україні.

Аналізуючи особливості поширення росички круглolistої (*Drosera rotundifolia*), автор констатує тенденції до зникнення виду внаслідок порушення та знищення сфагнових боліт, насамперед, у межах лісостепової зони. Найкраще це б відобразило картографування всіх відомих (сучасних і колишніх) місцезнаходжень цього виду

так, як наведено для інших видів родів *Drosera*, *Utricularia*, *Pinguicula*. Оpubлікування закартованих даних про поширення росички круглolistої, на наш погляд, є переконливим аргументом і для підвищення її охоронного статусу, і для використання цього виду у подальших моніторингових дослідженнях на території Полісся.

Книга вийшла майже одночасно із новим (третім) виданням Червоної книги України, тому розділ “Охорона видів комахоїдних рослин” автор починає із переліку видів, які увійшли до другого видання Червоної книги України (6 видів), серед яких більшість мають категорію охорони II – вразливі, і лише один (*Pinguicula bicolor*) – зникаючий. До третього видання були рекомендовані ще 4 види із роду *Utricularia*: *U. australis* (пухирник нізденний), *U. bremii* (п. Брема), *U. intermedia* (п. середній), *U. minor* (п. малий). Автор виважено вказує на недостатню вивченість поширення видів цього роду, що донині стримувало заходи з їх охорони як в Україні, так і в інших країнах Європи. У розділі автор аналізує статус (міжнародний, державний, регіональний) та категорії охорони всіх 11 видів комахоїдних рослин, які зростають на території України. Змістовною є дискусія про різні підходи до созологічного статусу видів комахоїдних рослин охорони у країнах Європи. Спираючись на досвід фітосоологічних досліджень Чехії та Словаччини, автор висловлює думку про те, що для України доречним є використання семи категорій водних макрофітів і закликає фахівців продовжити роботу над червоними списками водних макрофітів, доповнюючи їх даними сучасних досліджень. Вказані також відомості і про культивування у спеціальних умовах окремих видів комахоїдних рослин.

Практичне значення мають рекомендації автора по використанню комахоїдних рослин як об’єктів моніторингових досліджень на природно-заповідних територіях. В однойменному розділі Т.Л. Андрієнко вказує про актуальність перспективних популяційних досліджень, у т.ч. репродуктивних властивостей, а також вивчення впливу провідних екологічних факторів, трансформації рослинного покриву на стан ценопопуляції видів комахоїдних рослин в умовах заповідників та національних парків Полісся та Карпат.

Книга ілюстрована 16 кольоровими фотографіями представників різних родів комахоїдних рослин, які зростають у природних екосистемах та у культурі, а також чорно-білі фотографії водних та болотних ценозів – місцезростають комахоїдних рослин та малюнки окремих видів.

Наведена бібліографія є інформативним джерелом про те, у яких регіонах України та інших європейських країн і ким були здійснені флористичні дослідження, в ході яких виявлені місцезнаходження комахоїдних рослин, а також про стан їхньої охорони.

Отже, монографія Т.Л. Андрієнко “Комахоїдні рослини України” має вагомое наукове і навчальне значення саме для тих, хто вже обрав шлях ботаніка і для викладачів, які навчають пізнавати і берегти різноманітний світ рослин.

На завершення, хочу щиро подякувати Тетяні Леонідівні від імені багатьох її учнів за найцікавіші флористичні та геоботанічні “уроки в природі”, які сприяють становленню професійних ботаніків і завірити нашого Вчителя, що будемо використовувати набутий у ході фітосоологічних досліджень досвід для збереження комахоїдних та багатьох інших рідкісних рослин флори України.